

ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ ВЗАЄМОДІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ЛЮДЬМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ТРЕНІНГ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА»

Дмітрієва Оксана Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ORCID ID: 0000-0001-8869-8156

Researcher ID: HTQ-2149-2023

У статті розглянуто поняття «спілкування», обґрунтовано важливість формування у здобувачів вищої освіти спеціальності «016 Спеціальна освіта» практичних навичок та умінь співпрацювати з дітьми та дорослими людьми з інвалідністю: встановлювати контакт, підтримувати його, ефективно спілкуватися, налагоджувати ефективну взаємодію. Ці важливі для професійної діяльності корекційного педагога знання, уміння та навички формуються у здобувачів вищої освіти у процесі вивчення навчальної дисципліни «Тренінг комунікативних навичок корекційного педагога». Особливою вагою набуває сформованість навички спілкування у взаємодії з дітьми та з дорослими людьми з інвалідністю. Зазначено, що здобувачі вищої освіти мають можливість не лише опанувати теоретичні знання, але й відпрацювати їх у практичній взаємодії у процесі тренінгової роботи, що вимагає ґрунтовних знань стосовно особливостей організації такої взаємодії відповідно до категорії порушення співрозмовника та, відповідно, специфіки сприйняття, розуміння, відтворення інформації, особливостей поведінки. Наголошується на важливості врахування категорії психофізичного порушення, засобів комунікації, доступних для різних категорій людей з порушеннями психофізичного розвитку, просторовому розташуванні співрозмовників під час комунікації, врахуванні емоційного стану та специфічних індивідуальних можливостей кожної людини, особливостях пізнавального розвитку, поведінкових особливостях та труднощах, які можуть виникнути при взаємодії з людьми з інвалідністю, що є повноправними членами суспільства, у якому має бути забезпечена реалізація усіх їхніх свобод і прав, у тому числі, права на те, щоб бути почутими, щоб з ними могли взаємодіяти та знаходити вирішення певних запитів та проблем, які виникають у кожній людини у процесі життя.

Ключові слова: взаємодія, комунікація, навички, люди з інвалідністю, порушення психофізичного розвитку, корекційний педагог, тренінг.

Dmitriieva Oksana. Formation of practical skills of students' interaction with people with disabilities in the process of studying the discipline «Training of communication skills of a correctional teacher»

The article considers the concept of "communication", substantiates the importance of forming practical skills and abilities to cooperate with children and adults with disabilities among students majoring in "016 Special Education": to establish contact, maintain it, communicate effectively, and establish effective interaction. These knowledge, skills and abilities, which are important for the professional activity of a correctional teacher, are formed in higher education students in the process of studying the discipline "Training of Communication Skills of a Correctional Teacher". Of particular importance is the formation of communication skills in interaction with children and adults with disabilities. It is noted that students have the opportunity not only to master theoretical knowledge but also to practice it in practical interaction in the process of training, which requires in-depth knowledge of the peculiarities of organizing such interaction in accordance with the category of the interlocutor's disorder and, accordingly, the specifics of perception, understanding, reproduction of information, and behavioral characteristics. The article emphasizes the importance of taking into account the category of psychophysical disability, the means of communication available to different categories of people with psychophysical disabilities, the spatial location of interlocutors during communication, taking into account the emotional state and specific individual capabilities of each person, the peculiarities of cognitive development, behavioral characteristics and difficulties that may arise when interacting with people with disabilities who are full members of society, in which the realization of all their rights should be ensured.

Key words: interaction, communication, skills, people with disabilities, psychophysical developmental disorders, correctional teacher, training.

Вступ. Інтегрування України до європейського освітнього простору зумовлює потребу підготовки кваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців. В Україні значного поширення набули процеси гуманізації освіти, що знайшло своє відображення у Державній національній програмі «Освіта(Україна XXI століття), у програмах «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», «Діти України» тощо».

Реалізація вказаних програм та забезпечення позитивного впливу окремої людини на процеси, що від-

буваються у суспільстві, значною мірою залежать від сформованості у нового покоління корекційних педагогів практичних умінь та навичок взаємодії з майбутніми учнями, вихованцями, дорослими людьми з порушеннями психофізичного розвитку, які є повноправними членами суспільства, у якому забезпечена реалізація усіх їхніх свобод і прав, у тому числі, права на те, щоб бути почутими, щоб їх зрозуміли, змогли з ними взаємодіяти та знаходити вирішення певних запитів та проблем, які виникають у кожній людини у процесі життя.

Однією з найголовніших навичок, що має бути сформована у майбутніх корекційних педагогів, є навичка спілкування. Вона є необхідною у професійній діяльності корекційного педагога, адже повсякчас доводиться комунікувати з учнями, їхніми батьками та членами родин, з колегами. Від рівня розвитку цієї навички багато у чому залежить успішна професійна діяльність корекційного педагога, адже саме за допомогою спілкування можна зрозуміло пояснити новий матеріал заняття, доступно донести власну думку співрозмовнику, успішно відстояти її у дискусії, наполягти на правильності свого бачення вирішення певної проблеми, разом з тим, нікого не образивши, не викликавши негативних почуттів та емоцій у співрозмовників. Особливої вагомості набуває сформованість навички спілкування у взаємодії з дітьми та з дорослими людьми з інвалідністю. Саме тому, у процесі вивчення навчальної дисципліни «Тренінг комунікативних навичок корекційного педагога», нами надається особлива увага формуванню практичних навичок організації комунікативної взаємодії з особами з інвалідністю.

Матеріали та методи. Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні методи (вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури) та емпіричні методи (вивчення педагогічного досвіду, спостереження, бесіда, експеримент).

Результати дослідження. Для спілкування між людьми характерні обмін інформацією, обмін емоціями та взаємодія. Поняття спілкування вживається у психолого-педагогічній літературі у різних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л. Виготський, С. Рубінштейн); як один з різновидів людської діяльності (Б. Ананьєв, М.Коган, І. Кон, О. Леонтьєв); як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (О. Урсун, Л. Резніков); як взаємодія, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер (Г. Андрєєва, В. Соковін, К. Платонов).

Спілкування – багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми; включає сприйняття та розуміння іншої людини, обмін інформацією, вироблення певної єдиної стратегії взаємодії [2, с. 652].

Спілкування людей – це специфічний вид комунікації, пов'язаний із психічним контактом між реальними суб'єктами, наслідком якого є взаємовплив, співпереживання та взаєморозуміння.

Цілі спілкування можуть бути функціональними і об'єктивними. Функціональні цілі спілкування:

- надання допомоги іншій людині;
- отримання допомоги;
- пошук партнера для бесіди, спільної гри, спільної діяльності тощо;
- пошук людини, від якої можна отримати розуміння, співчуття, емоційний відгук, комплімент;
- самовираження (спілкування із тими, хто дає можливість виявити силу, розум, здібності, уміння);
- залучення іншої людини до власних або загальнолюдських цінностей(виховання, навчання);
- зміна думки, намірів, поведінки іншої людини.

Об'єктивні цілі пов'язані із вибором партнера для спілкування.

Залежно від змісту виділяють такі *функції* спілкування:

- інформаційну (передача та прийом інформації, знань та умінь);
- експресивну (розуміння переживань та емоційного стану іншої людини, його зміна);
- регулятивну(двосторонній вплив на партнера у процесі спілкування з метою зміни чи збереження його поведінки, активності, стану);
- соціального контролю (регламентування поведінки та діяльності за допомогою групових та соціальних норм шляхом використання позитивних – схвалення, похвала або негативних – несхвалення, засудження)
- соціалізації (формування у членів колективу умінь діяти в інтересах колективу, розуміти інтереси інших людей, висловлювати доброзичливість).

Люди з інвалідністю також вступають у процес спілкування і взаємодію з оточуючими. Варто знати певні особливості взаємодії та спілкування з людьми, які мають різні види порушень розвитку та враховувати їх для досягнення позитивних результатів, зокрема, класифікацію порушень розвитку, визначення термінів, які коректно використовувати у професійному мовленні корекційного педагога тощо. Особливого значення набувають практичні уміння організувати спілкування і взаємодію з особами з інвалідністю, якими здобувачі вищої освіти спеціальності «016 Спеціальна освіта» оволодівають під час вивчення курсу «Тренінг комунікативних навичок корекційного педагога». Позитивному вирішенню оволодіння необхідними компетентностями здобувачів вищої освіти сприяє більш як 20-річний практичний досвід викладачів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами різних категорій порушень психофізичного розвитку. У процесі багаторічної роботи нами розроблені певні правила та рекомендації, які доречно враховувати у комунікативній взаємодії з людьми з інвалідністю. Представимо їх відповідно до окремих категорій порушень психофізичного розвитку.

Спілкуючись з людьми з *порушеннями зору*, варто пам'ятати, що вони сприймають інформацію аудіально та тактильно (на слух та дотик). Тому, спілкуючись з людьми з порушеннями зору, завжди спершу варто назвати себе та представити інших присутніх, конкретизувати свої звернення до кожного з них. Варто попереджати людину з порушенням зору про своє бажання потиснути руку при знайомстві, про перешкоди, які є на вашому шляху або у приміщенні, у якому ви знаходитесь. Потрібно чітко пояснити, куди і навіщо потрібно йти (не варто вести людину з порушеннями зору примусово, без попередження), запропонувати сісти. Якщо людина з порушенням зору погодилася – варто покласти її руку на спинку стільця, дати час для того, щоб вона зорієнтувалася у просторі, не застосовувати при цьому силу.

Доречно буде описати місце, у якому ви перебуваєте на певний момент (до прикладу «зліва від нас

знаходиться столик для кави» або «перед Вами знаходиться стіл, зліва – вільний стілець, а справа – прохід між рядами столів» тощо). Варто з'ясувати, у якій формі людина хотіла б отримати інформацію (шрифт Брайля, збільшений розмір шрифту, запис на аудіокасеті, диктофоні). Якщо йдеться про інформування людини з порушенням зору про зміст певного документа, читати його потрібно чітко, не замінюючи читання документа переказом його змісту, особливо якщо він має бути підписаний.

Спілкуючись із людьми з *порушеннями слуху*, варто розуміти, що це – особлива категорія людей, які користуються специфічними засоби комунікації – дактилологією і жестовою мовою, якими чуючі люди найчастіше не володіють. Крім того, значна частина людей, які мають значне порушення слуху, можуть мати навичку читання з губ. Також потрібно враховувати, що люди з порушеннями слуху сприймають інформацію зорово, слухо-зорово, тактильно-вібраційно. Тому важливо звернути увагу на такі аспекти: якщо є можливість забезпечити послуги сурдоперекладача, обов'язково скористайтеся нею. Щоб привернути увагу людини, яка погано чує, можна злегка торкнутися її за плече або помахати рукою. Перед початком розмови варто з'ясувати, чи вміє людина зчитувати з губ. Розмовляючи з людиною з порушенням слуху, варто дивитися прямо на неї, звертатися безпосередньо до неї, а не до сурдоперекладача, подбавши про те, щоб ваше обличчя було відкритим, добре освітленим, що б давало змогу співрозмовнику з порушеннями слуху спостерігати ваші емоції та міміку. Говорити потрібно у спокійному темпі, чітко вимовляючи слова. Не варто кричати, особливо на вухо та без попередження змінювати тему розмови. Якщо ж виникли труднощі під час усного спілкування, можливо, ефективніше буде написати необхідну інформацію та у письмовому вигляді надати її співрозмовнику. Проте, якщо це стосується Вашої професійної діяльності, Вам обов'язково потрібно оволодіти українською дактильною абеткою і найбільш вживаними жестами української жестової мови.

Організуючи взаємодію з людьми з *порушеннями опорно-рухового апарату*, які пересуваються на кріслах колісних, варто усвідомлювати, що не кожен з них потребує вашої допомоги і готовий адекватно її сприйняти. Тому, насамперед, варто переконатися у тому, що ваша допомога потрібна і, за отримання ствердної відповіді, уважно дослухайтеся та виконуйте прохання. Потрібно усвідомлювати, що крісло колісне є недоторканим особистим простором людини, тому не варто опиратися, штовхати, допомагати собі ногами, розпочинати рух крісла колісного без дозволу. Також не варто плескати людину, яка знаходиться у кріслі колісному, по плечу чи по спині. Якщо ж у вас відбувається бесіда, старайтеся розташуватися перед співрозмовником таким чином, щоб ваші обличчя перебували на одному рівні, уникайте положення, за якого вашому співрозмовнику потрібно підіймати голову догори, закидати її назад. Темп бесіди має бути спокійний, артикуляція – чітка, емоції – позитивні. Якщо ви домовляєтесь про зустріч з людиною,

яка пересувається на кріслі колісному, спершу переконайтеся у доступності місця зустрічі. Телефонуючи людині з порушенням опорно-рухового апарату, варто розуміти, що на відповідь може знадобитися більше часу, ніж зазвичай, тому потрібно зачекати довше.

Взаємодіючи з людьми з *порушеннями мовлення*, варто бути готовим до того, що розмова займе більше часу, ніж зазвичай. Не варто перебивати і спрямовувати до відповіді людину з порушенням мовлення, виправляти чи закінчувати фразу замість неї. Якщо виникло непорозуміння у бесіді, краще повторити ту інформацію, яку ви зрозуміли. Це допоможе співрозмовнику відповісти вам, а вам – зрозуміти його. Під час спілкування доречно застосовувати запитання, на які можна відповісти «так» чи «ні», а також варто дивитися на співрозмовника та підтримувати візуальний контакт. Темп мовлення має бути спокійним, слова вимовлятися чітко і правильно. Якщо ж спілкування за допомогою усного мовлення є надто ускладненим, спробуйте написати те, що вас цікавить на аркуші паперу або за допомогою SMS на мобільному пристрої.

Спілкуючись з людьми з інтелектуальними порушеннями, варто враховувати, що для них характерний загальний недорозвиток мовлення вторинного характеру. Внаслідок недостатності мислення, у них спостерігається відставання у розвитку усіх сторін мовлення: граматичної, лексичної, фонематичної. Також варто усвідомлювати, що для людей з інтелектуальними порушеннями характерні недостатня розумова діяльність, пізнавальна пасивність та обмеженість вербальних контактів. Важливо враховувати, що у словнику людини з інтелектуальним порушенням переважають іменники, а дієслова можуть відрізнятися синонімічною бідністю та однотипністю. Також варто враховувати, що деякі особи з інтелектуальними порушеннями демонструють схильність до ехолалії і замість відповіді на запитання повторюють його повністю або якусь частину. Тому, звертаючись до особи з інтелектуальним порушенням, варто використовувати прості речення, слова, які зрозумілі їй, не варто використовувати багатозначні слова, поширені фрази, складнопідрядні речення. Спілкуючись із людиною з інтелектуальним порушенням, варто старатися зайняти місце навпроти, дивитися на співрозмовника прямо в очі, погляд та тон розмови мають бути спокійними і доброзичливими. Зважаючи на невисокий рівень комунікативної активності у діалозі та ще нижчий у монологі, варто терпляче вислухати співрозмовника з інтелектуальним порушенням. Задля досягнення певної логічності висловлювання, людей з інтелектуальними порушеннями варто постійно стимулювати у вигляді запитань. Тактильний контакт під час розмови використовувати недоцільно.

Спілкуючись з людиною з розладами спектру аутизму, варто попередньо подбати про організацію місця бесіди. Краще, якщо воно буде знайоме для співрозмовника. Перш ніж розпочати розмову, потрібно встановити контакт з особою, переконатися у цьому, розмову краще проводити індивідуально. У процесі взаємодії потрібно слідкувати за зміною стану співроз-

мовника(появою напруження, стереотипних рухів). Тон розмови має бути спокійним, тактильний контакт під час розмови застосовувати не варто.

Для кращого розуміння здобувачами вищої освіти особливостей взаємодії з людьми з порушеннями психофізичного розвитку, нами розроблені певні практичні завдання, під час виконання яких здобувачі вищої освіти мають можливість застосувати існуючі знання на практиці. До прикладу, наведемо декілька з них.

Метою завдання є формування у здобувачів вищої освіти вміння організовувати взаємодію з *людьми з порушеннями зору*. На початку заняття в аудиторії вибудовуються перешкоди у вигляді хаотично розставлених стільців. Здобувачі вищої освіти мають можливість відчути, як сприймає світ людина з порушенням зору. Для цього групі необхідно поділитися на пари.

Варіант 1.

Учасники групи об'єднуються по двоє, перший – ведучий, другий – рухається наосліп із зав'язаними очима, тримаючись за руку ведучого.

Завдання: пройти через перешкоди та повернутися назад:

- а) у повільному темпі,
- б) у звичному темпі для руху;
- в) у пришвидшеному темпі.

Варіант 2.

Особі, яка була ведучим, зав'язують очі.

Завдання: за вказівками партнера пройти наосліп, подолавши шлях з перешкодами до кінця аудиторії та назад.

Варіант 3.

Одягнувши симулятивні окуляри, спробувати:

а) намалювати зображення людей, тварин, транспорту за допомогою шаблонів; домалювати деталі на зображення;

- б) прочитати текст;
- в) переписати речення.

Після закінчення вправи доцільним є обговорення процесу та результатів виконання вправ щодо проблем під час виконання завдань, які саме; що створювало додаткові труднощі під час виконання завдань; що допомагало виконати завдання.

Метою наступного завдання є формування у здобувачів вищої освіти розуміння специфіки взаємодії з *людьми з порушеннями слуху*.

Для формування у здобувачів вищої освіти розуміння, наскільки порушення слуху впливає на сприйняття навколишнього світу, учасникам групи необхідно вставити у зовнішній слуховий прохід протишумні беруші – невеликі вставки, які щільно блокуватимуть вушний канал, не пошкоджуючи його.

Варіант 1. Викладач промовляє набір слів, а учасники групи повинні записати їх так, як почули:

а) сприймаючи мовлення: розмовної гучності; підсиленої гучності; зменшеної гучності.

б) коли викладач знаходиться: обличчям до аудиторії; обернений напівбоком; обернений спиною до слухачів.

в) за умов освітлення: денного; напівтемряви; темряви.

Варіант 2. Викладач зачитує невеличкий текст, слухачам необхідно записати почуте за умов виконання пунктів а) і б) попередньої вправи.

Варіант 3. Викладач повідомляє інформацію слухачам за допомогою української жестової мови. Учасники групи повинні відтворити зміст повідомлення (усно, письмово).

По закінченні вправи доцільним є обговорення процесу виконання та результатів вправи стосовно проблем та труднощів, які виникли у процесі виконання завдань.

З метою формування у здобувачів вищої освіти вміння встановлювати взаємодію з *людьми, які мають порушення опорно-рухового апарату*, доцільно запропонувати такі види діяльності.

З числа членів групи викликаються три добровольці, які виконуватимуть наступні ролі: людини на кріслі колісному, особи, яка її супроводжує, адміністратора готелю.

Зміст завдання: людині на кріслі колісному необхідно поселитися в готель. Вона під'їжджає до рецепції. Саме тут відбувається імпровізований діалог між адміністратором, супроводжуючою особою та людиною на кріслі колісному:

– адміністратор «не помічає» людину на кріслі колісному, уся розмова відбувається із супроводжуючою особою;

– супроводжуюча особа транспортує людину на кріслі колісному і відповідає за успішне вирішення завдання;

– людині, яка пересувається на кріслі колісному, необхідно поселитися у готель.

У процесі виконання завдання, спостерігаються різні реакції здобувачів вищої освіти, які виконують ролі. Варто їх обговорити: яким чином ви організували свою взаємодію і чому саме так; як ви себе почували під час завдання і чому; чи можливим було покращення процесу спілкування між гравцям, яким чином тощо.

Також, корисним на нашу думку є виконання іншого завдання, а саме: здобувачам вищої освіти пропонується одягнути рукавиці із зшитими отворами для пальців та виконати такі дії: спробувати здійснити запис у бланк готелю; спробувати відкрити пляшку води, налити воду у одноразовий стакан, випити її тощо.

Після цього доречно обговорити враження здобувачів вищої освіти: які труднощі виникли у процесі виконання вправи; чи відчутною є різниця між можливостями задовольнити елементарні життєві потреби людини з типовим розвитком і людини з порушенням опорно-рухового апарату тощо.

Більше інформації щодо специфіки комунікативної взаємодії з людьми з інвалідністю нами представлено у попередніх публікаціях [3].

Висновки. Отже, підготовка здобувачів вищої освіти, виконання ними практичних видів завдань, спрямованих на формування навичок комунікативної взаємодії з особами з порушеннями психофізичного розвитку, дає можливість підготувати майбутніх корекційних педагогів до подальшого успішного

вирішення завдань, що постануть перед ними по завершенні здобуття вищої освіти у процесі професійної самореалізації. Перспективою подальшої діяльності є створення програми тренінгів комунікативних навичок для здобувачів вищої освіти різних спеціальностей.

Література:

1. Горох Г.В., Карпалюк В.С. Комунікативна лінгвістика: навчально-методичний посібник для студентів заочного відділення. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2009. 284 с.
2. Мойсеюк Н.С. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене. К., 2007. 656 с.
3. Навчальна програма «Покращення рівня спілкування та роботи працівників нової поліції з особами з інвалідністю»: посібник тренера / І.Г.Саранча, С.Ю. Ілїніч, С.П.Миронова, Г.В. Давиденко, О.І. Дмитрієва, О.В. Чопік, Я.В. Грибальський. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 120 с. С. 64–79.
4. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О. І., Левицький В.Е., Нестерова І.В. Психолого-педагогічні засади міжособистісного спілкування: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. 184 с.

References:

1. Horokh H.V., Karpaliuk V.S. Komunikatyvna lnhvistyka: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv zaochnoho viddilennia [Communicative linguistics: a study guide for part-time students]. Kamianets-Podilskyi:Zvoleiko D.H., 2009. 284 p.
2. Moiseiuk N.S. Pedahohika. Navchalnyi posibnyk. [Pedagogy. Textbook] 5th edition, added and changed. K., 2007. 656 p.
3. Navchalna prohrama «Pokrashchennia rivnia spilkuvannia ta roboty pratsivnykiv novoi politsii z osobamy z invalidnistiu»: posibnyk trenera [Educational program “Improving the level of communication and work of the new police officers with people with disabilities ”: trainer’s manual] / I.H. Sarancha, C.Y. Ilinich, S.P. Myronova, H.V. Davydenko, O.I. Dmitriieva, O.V. Chopik, Y.V. Hrybalskyi. Vinnytsia: LTD «Nilan-LTD», 2018. 120 p. P. 64–79.
4. Opaliuk O.M., Opaliuk T.L., Lisovyi O.I., Levytskyi V.E., Nesterova I.V. Psykholoho-pedahohichni zasady mizhosobystisnoho spilkuvannia: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Psychological and pedagogical foundations of interpersonal communication: a study guide]. Kamianets-Podilskyi: LTD «Print-Service», 2013. 184 p.